

УДК 81

ББК 81.2 (5Т)-4

**ВИЖАГИҲОИ ШАРҲИ
МАЪНО ДАР ФАРҲАНҒҲОИ
МУОСИРИ ТАФСИРИИ ЗАБОНИ
ТОЧИКӢ (1969, 2010, 2011)**

**НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ
СЕМАНТИЗАЦИИ В ТОЛКОВЫХ
СЛОВАРЯХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА
(1969, 2010, 2011)**

**SOME PECULIARITIES OF
SEMANTIZATION IN THE
INTERPRETATION OF TAJIK
DESCRIPTIVE DICTIONARIES
(1969, 2010, 2011)**

Мамадназаров Абдусалом, профессораи кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои Осиеъ ва Аврупои ДМТ (Тоҷикистон, Душанбе)

Мамадназаров Абдусалом, профессор кафедраи англиского языка и сравнительной типологии факультета языков Азии и Европы ТНУ (Таджикистан, Душанбе)

*Mamadnazarov Abdusalom, Professor of the department of English and comparative typology attached at the Faculty of languages of Asia and Europe under TNU (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: abdulalom@mail.ru*

Калидвожаҳо: лугатнигорӣ, шарҳи маъно, моддаи лугавӣ, аломатҳои грамматикӣ ва услубӣ, тафсир, тавсиф

Роҳҳои шарҳи маънои моддаҳои лугавӣ дар фарҳангҳои муосири тафсирии забони тоҷикӣ аз ҷумла: “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969), “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (2010) ва “Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ” (2011) баррасӣ гардидааст. Дар натиҷаи таҳлили муқоисавии ин фарҳангҳо усулҳои нисбатан муҳимми тавсифи моддаҳои лугавӣ ва аломатҳои лугавӣ барои муайянкунии хусусиятҳои грамматикӣ, лексикӣ ва услубии вожаҳои лугатҳои тафсирии тоҷикии мавриди таҳқиқ нишон дода шудааст. Таъкид гардидааст, ки шарҳ ва тавсиф роҳҳои нисбатан муҳимми шарҳи маъно дар ин фарҳангҳо мебошанд. Усул ва тарзҳои дигари шарҳи маъно, аз ҷумла: бо ёрии синонимҳо, бо ёрии гурӯҳи синонимҳо, тавсифи васеи забониносии, тавсифи филологӣ ва энциклопедӣ, тавсифи одӣ, бо ёрии истинод (ишора) ба дигар моддаҳои лугатҳо ва ҳамчунин шарҳи омехта мушоҳида мегарданд. Усул ва тарзҳои мазкури шарҳи маъно бо ёрии мисолҳо аз лугатҳои мавриди таҳқиқ мудаллал сохта шудаанд. Изҳори ақида шудааст, ки таҳқиқи минбаъдаи микро- ва макросохтори ин лугатҳо яке аз вазифаҳои муҳимми лугатнигории муосири тоҷик ба шумор меравад.

Ключевые слова: лексикография, семантизация, словарная статья, грамматические и стилистические пометы, толкование, описание

Рассматриваются пути семантизации словарной статьи в современных толковых словарях таджикского языка, в том числе: “Фарханги забони тоҷики” (1969), “Фарханги тафсирии забони тоҷики” (2010) и “Фарханги мукаммали забони тоҷики” (2011). В результате сравнительного анализа этих словарей выявлены наиболее важные приёмы описания словарной статьи и лексикографические пометы для уточнения грамматических, лексических и стилистических особенностей заглавных слов в исследуемых таджикских толковых словарях. Подчеркивается, что наиболее важными способами семантизации, используемыми в этих словарях, являются толкование и описание. Встречаются и другие приёмы и способы семантизации, в том числе: при помощи синонимов, при помощи группы синонимов, широкое лингвистическое описание,

филологическое и энциклопедическое описание, простое описание, при помощи ссылки на другие статьи словарей, а также смешанное толкование. Указанные методы и приёмы семантизации уточняются при помощи иллюстративных примеров, приведённых из исследуемых словарей. Изложено мнение, что дальнейшее исследование микро- и макроструктуры этих словарей является одной из важных задач современной таджикской лексикографии.

Key-words: *lexicography, semanticization, dictionary article, grammatical and stylistic marks, interpretation, description*

In this article the author examines the ways of semanticizing of the dictionary article in modern explanatory dictionaries of the Tajik language, including: "Farhangi zaboni tojiki" (1969), "Farhangi tafsirii zaboni tojiki" (2010) and "Farhangi mukammali zaboni tojiki" (2011). As a result of the comparative analysis of these dictionaries, the most important devices of describing a dictionary article and lexicographic labels for clarifying grammatical, lexical and stylistic features of capital letters are identified in Tajik explanatory dictionaries. The author emphasizes that the most important methods of semanticization used in these dictionaries are interpretation and description. There are also other methods and ways of semanticization, including: by dint of synonyms or a group of synonyms, broad linguistic description, philological and encyclopedic description, simple description, references to other dictionary articles, and mixed interpretation as well.

These methods and devices of semanticization are clarified with the help of illustrative examples adduced from the dictionaries under study. The author emphasizes that further comprehensive study of micro- and macrostructures of these dictionaries is one of the important tasks of modern Tajik lexicography.

Дар луғатнигории тафсирии тоҷик “*Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ*” (минбаъд ФТЗТ) зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов ва Мирзо Ҳасани Султон мақоми хоса дорад ва яке аз дастовардҳои шоистаи илми луғатнигории муосири тоҷик ба ҳисоб меравад. Мутаассифона, аҳамият ва мақоми ФТЗТ дар раванди пешрафт ва тақомули илми луғатнигорӣ ҳанӯз баҳои сазовори ҳудро нагирифтааст. Дуруст аст, ки дар ҷанд мақолаи дар матбуот ҷопшуда баъзе фикрҳо дар бораи тафсири вожаҳо гуфта шудаанд, вале фарҳанг ҳанӯз мавриди таҳлили интиқодии коршиносони соҳаи луғатнигорӣ қарор нагирифтааст.

Дар ин мақола мо роҳҳо ва усулҳои тасвир ва тафсири маъноии воҳиди сарлавҳа, яъне мақолаи луғавиро дар ин фарҳангҳо баррасӣ менамоем. Қисматҳои таркибии мақолаи луғавӣ минтақаи *маъноии воҳиди сарлавҳагӣ* дар бар дорад, ки мақсадҳои зеринро дар пеш мегузорад: 1) ба маъноҳо ҷудо кардан (*анг.* filing; *рус.* филиация); 2) муайян кардани маъно; 3) маъноҳои иловагӣ додан; 4) муайян кардани матни истифодабарии маъноҳо; 5) иттилооти калимафаринӣ бо роҳҳои дигари калимасозӣ додан.

Воситаҳои шарҳи маъно, яъне бо истилоҳи русӣ *семантизатсия* дар луғатҳо аз *тафсир*, ки маъноии воҳиди забониро кушода медиҳад ва *маънӣ ё таъриф* – мантиқан муайян кардани мафҳум, муайян кардани маъноии он ва нишонаҳои фарқкунандаи он (энциклопедӣ, истилоҳотӣ ва ғ.) иборат мебошанд. Дар ФТЗТ ва “*Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ*” (минбаъд ФМЗТ) ҳамаи ин воситаҳо хуб истифода шуданд, яъне ҳам *тафсир* ва ҳам *маънӣ ё таърифро* мушоҳида кардан мумкин аст:

ВАНДАЛ лот. **وندل** яке аз қабилаҳои қадимии олмонӣ, ки бо ҷангҳои шадид як қисмати императории Римро забт ва сарватҳои мадании онро ғорат ва хароб карда, шаҳри Римро ба оташ кашида буд. 2. маҷ. бераҳмона харобкунии осори маданият; чоҳили гузаро (*тафсир*).

ВАНДАЛИЗМ лот. **وندليزم** бераҳмона несту нобуд ва хароб кардани осори пурқимати маданият ва санъат; чоҳилӣ; ваҳшоният (*таъриф*) [7, ҷ. 1, с. 263].

Шарҳи маънои сарвожа (семантизатсия) дар луғатҳои тафсирии муосир бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла: а) бо синоним, б) бо гурӯҳи синонимҳо, в) бо тафсири васеи лингвистӣ, г) бо тафсири филологӣ–энциклопедӣ, д) бо тасвири маъно, е) бо кӯмаки иқтибосҳо, ё) ба таври шарҳи муштарақ; ж) ба воситаи ҳавола ба моддаи дигари луғат, анҷом дода мешавад. Дар ФЗТ ва ФМЗТ иқтибосҳо ё ба истилоҳи дигар *шоҳид–мисолҳо* аз адабиёти классикӣ ва муосир фаровон истифода шудааст, ки ба ақидаи аксари коршиносон ва фарҳангшиносон арзиши фарҳангҳо дучанд афзудааст. Муллифони ФТЗТ ҳамаи воситаҳои шарҳи сарвожаро самаранок ва хеле бамаврид истифода бурдаанд, ба ҷуз бо кӯмаки иқтибосҳо. Масалан:

а) шарҳи маъно ба воситаи синоним:

КАФЗАН **كف زن** маҷ. дузд. [7, ҷ.1, с. 601].

КАФЧА **كفچه** белча: **кафчаи ҳалвогарон**. [7, ҷ.1, с. 603].

б) шарҳи маъно ба воситаи гурӯҳи синонимҳо:

КАС **كس** 1. фард, шахс, одам; нафар: **дах кас омад**. 2. ёр, рафик; мададгор; **касу нокас** одами хубу бад; **кас доштан** мададгор доштан; **кас мондан** касеро барои коре ба назди касе фиристодан;

ЛҶНДА **لونده** 1. гирд, гирда, курашакл, кулӯла: **санги лӯнда, қанди лӯнда, лӯнда будани тарбуз**. ... ; 7, ҷ.1, с. 732].

в) шарҳи маъно бо тафсири васеи лингвистӣ:

ЛУҶАТШИНОС **لغت شناس** збш. 1. мутахассиси илм оид ба таркиби луғавии забон (лексиколог). 2. мутахассиси назария ва амалияи фарҳангшиносӣ [7, ҷ.1, с. 732].

МАВҚЕЪ а. **موقع** 1. ҷойи воқеъшавӣ, маҳалли вуқӯи чизе; ҷой, макон; [7, ҷ.1, с. 734].

г) шарҳи маъно бо тафсири филологӣ–энциклопедӣ:

ЛОҶ(У)ВАРД **لاجورد** маъд. санги кабудӣ баланд, ки аз он нигини ангуштарӣ месозанд ва соида хокаи онро дар тайёр кардани ранги нилобӣ ба кор мебаранд [7, ҷ.1, с. 728].

КАҲКАШОН **كهكشان** нуч. маҷмӯи ситораҳои беҳисоб, ки гирди як меҳвари умумӣ давр мезананд; Роҳи Каҳкашон.

д) шарҳ бо тасвири маъно – шарҳи тасвирӣ аз номбар кардани нишонаҳои маъноии мафҳуми муайяншуда, ки аз назари ҳам грамматикӣ ва ҳам услуб озод аст, иборат мебошад:

ЛОЛА **لاله** бот. гули сахроии пиёзакбех, ки баргҳои сурху зард ва дигар рангҳо дошта, тарафи думчааш сиёҳ аст: **лолаи арғувонӣ, лолаи аҳмар, лолаи хандон...**

ЛОЛАНГ **لانگ** таом ва тикаҳои он, ки гадоён ва фақирон аз меҳмонӣ ва дастархонҳо ҷамъ мекарданд [7, ҷ.1, с. 726].

е) шарҳи маъно бо кӯмаки иқтибосҳо: Аз назари шарҳи маъно бо кӯмаки иқтибосҳо фарқияти ФТЗТ аз “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (минбаъд, ФЗТ) ва ФМЗТ

аз он иборат аст, ки шарҳ ба воситаи иқтибосҳо аз луғатҳои дигар ё осори бадеӣ дар он оварда нашудааст. Мисол аз ФЗТ:

АЗИМ *а. عظيم* 1. бисёр, бузург, хеле калон.

Буд ҳар байте яке дурри ятим,

Дар маонӣ ҳар яке шаҳре азим. “*Гулишани тавҳид*”

Бар сӯи Самарқанд рӯди азимест, ки онро рӯди Мосиф хонанд.
“*Таърихи Наршаҳӣ*”

азиму сағир калону хурд.

Ва аммо ҳамиятро монанди тавилу касир дар хат ва сатҳ ва азиму сағир дар ҷисм. *Насириддуни Тӯсӣ*

2. бисёр, хеле, сахт.

Ҳақим чун ин сухан шунид, азим биписандид. *Саъдӣ*

Ӯ ҳайвонест... ва одамиро азим дӯст дорад. *Низомии Арӯзӣ*

азим доништан бисёр бузург ва калон шуморидан. *мач.* ғанимат доништан.

Оре, каноно агар садрнишин суффаи ҳаммом шавад, онро роҳати давлат ва азим донад. *Аҳмади Дониш* [8, ҷ. 1, 1969, с. 45].

АЗИМ *а. عظيم* 1. калон, бузург, боазамат: **қўҳи азим**. 2. васеъ, паҳновар, нопадоканор. 3. хеле бисёр, анбӯх: **сипоҳи азим**, **издиҳоми азим**; **балони азим** офати калон, ҳодисаи ногаҳонии пурдаҳшат; **савоби азим** кори бисе хайр, некии зиёд [7, ҷ.1, с. 42].

АЗИМ *а. عظيم* 1. хеле калон, бисёр бузург, он чи аз рӯи ҳаҷм, андоза ё масоҳат хеле бузург аст, боазамат.

Халабро шаҳре некӯ дидам, бораи Азим дорад.

Носири Хусрав.

Нигар барфе чи сон барфи азим аст,

Дирамрезии шоҳони қадим аст.

Лоиқ.

Чунон ки аз мисолҳои аз се фарҳанги тафсири оварда аён аст дар ФМЗТ маъноҳои бештар ва шоҳид–мисолҳои бештар аз адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик оварда шудааст.

ё) шарҳи маъно ба *таври муштарак*: *тафсир*, *синонимҳо* ва *ибораҳои маъноӣ*:

КАЧ *كچ* хамдор, хамида; хам, уреб; *муқоб.* **рост**: **меҳи кач**, **роҳи кач**, **хати кач**, **кач кардан**, **кач шудан**; **зулфи кач** зулфи тобдодаи бари рӯ; **качу килеб** роҳ ё чизи дигари пурпечу хам; **қадами кач гузоштан** *киноя* аз ба роҳи хато рафтан; **кач– кач нигоҳ кардан** бо назари ғайри хайрхоҳона нигаристан, бад– бад нигоҳ кардан.

ЛАҚАБ *ا. لقب* номи иловагӣ, ки ба касе аз рӯи сифати нек ё бад, ё аз рӯи ягон қораш дода мешавад (*муқ.* **тахаллус**, ки худи шахс интиҳоб мекунад; унвон: **лақаб гирифтан**, **лақаб гузоштан**, **лақаб додан**, **лақаб доштан**, **лақаб ниҳодан** [7, ҷ.1, с. 711].

ж) шарҳи маъно ба воситаи *ҳавола* ба *моддаи дигари луғат*:

ЛАГЛАГ *لگ لگ* *ниг.* **лаклак**.

ЛАГОМ *لگام* *кит. ниг.* **лаҷом**.

ЛАҒАД *لغذ* *гут. ниг.* **лағад** [7, ҷ.1, с. 709].

Аз таҳлили мисолҳои овардашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои шарҳи маъноӣ сарвожа мултифон дар ФТЗТ ҳамаи роҳҳои имконпазирро истифода карданд. Аз

ин нуктаи назар ҳам тасвир ва тафсири маъноҳои сарвожа ба талаботи фарҳангшиносии муосир ҷавобгӯӣ мебошад. Яъне, фарқияти ФТЗТ аз ФЗТ ва ФМЗТ, чунон ки зикр гардид, аз он иборат аст, ки шарҳ ба воситаи иқтибосҳо аз луғатҳои дигар ё осори бадеӣ дар он оварда нашудааст. Бо дарназардошти ин нуқс, муаллифони ФМЗТ [2011] мисолҳои зиёд аз адабиёти бадеии ҳам классикӣ ҳам муосир овардаанд.

Пас бо овардани шоҳид–мисолҳо дар фарҳангҳои тафсири фарҳангшиногон дар пеши худ кадом вазифаҳоро мегузоранд? Албатта, мақсади овардани шоҳид–мисолҳо хеле гуногун аст, вале таъкиди асоситарини онҳо аз манфиат ҳолӣ нест. Онҳо мавҷудияти вожа ва маъноҳоро дар забон собит мекунанд, маънои вожаро дар контекст шарҳ медиҳанд, ҳамнишинҳо (*рус.* сочетание слов; *анг.* collocation) ва сохторҳои типикиро нишон медиҳанд, хусусиятҳои услубии истифодабариро таъкид мекунанд, тобишҳои иловагии маъноро зикр мекунанд, иттилооти хусусияти ғайризабониро дар бораи предмет хабар медиҳанд ва ниҳоят арзиши дарккунии луғатро меафзоянд.

Аз ҷиҳати шакл ин мисолҳо қолабҳои конструкцияҳои синтаксисӣ, ибораҳо ва ҷумлаҳо (то бандҳои пурра)– ро мекунанд, вале аз лиҳози манбаъ аз ҳам фарқ мекунанд. Ин шоҳид– мисолҳо метавонанд аз худи луғатшинос, ё ононе, ки ӯ аз нутқ гирифтааст ва ё иқтибосҳо (аз асари муайян) бошанд.

Сарвожаҳои луғавӣ ҳамчунин имкониятҳои калимасозӣ доранд, ки дар мақолаҳои фарҳанг оварда мешаванд. Яъне як қисмати мақолаҳои луғат, ки дар он гурӯҳи воҳидҳои лексикӣ ҳамреша ҷойгир шудаанд ва бо сарвожа алоқаи бевосита доранд.

2. Метазабони луғат – қайдҳо/ ишораҳо. Дар адабиёти луғатнависии тоҷик истилоҳҳои *қайд* ва *ишора* истифода мешаванд. Дар луғатнависии муосир мафҳум ва истилоҳи *метазабон* (*форс.* фарозабон, *анг.* metalanguage; *рус.* метаязык) вучуд дорад, ки аз мафҳуми забоншиносии *метазабон* фарқ мекунад. Дар забоншиносӣ *метазабон* истилоҳест, ки барои тасвири “забони асл” (забони инсон) истифода мешавад. Дар луғатнависӣ *метазабон* чунин мафҳумҳо мисли қайдҳо ё ишораҳои грамматикӣ, қайдҳо ё ишораҳои услубӣ ва фанӣ барои таҳияи мафҳумҳо истифода мешавад.

Қайдҳо ё ишораҳои лексикографӣ (*рус.* помета; *анг.* label, code, gloss) – воситаҳои лексикографӣ мебошанд, ки одатан дар сарсухани луғат шарҳ дода мешаванд (дар шакли калима ва ё ибораи кӯтоҳкардашуда) ва бо ёрии онҳо хонанда огоҳ карда мешавад, ки ин ё он воҳиди забонӣ ба гурӯҳи муайяни калимаҳои аз ягон ҷиҳат монанд, дохил мешавад. Яъне, қайдҳо/ ишораҳои лексикографӣ ба хусусияти воҳидҳои забонӣ ва ба хусусияти истифодабарии воҳидҳои лексикӣ (*usage labels*) ишора мекунанд. Дар луғатшиносии муосир қайдҳо/ ишораҳои лексикографӣ аз рӯйи маъно ба а) ишораҳои грамматикӣ, б) ишораҳои услубӣ, в) ишораҳои истилоҳӣ, г) ишораҳои сотсиолингвистӣ ва д) ишораҳои иқтибосӣ ҷудо карда мешаванд. Ҳамаи ин навъҳои ишораҳоро боз ба зергурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст.

Ба гурӯҳи *ишораҳои грамматикӣ* дар луғатшиносии муосир нишондиҳандаҳои ҳиссаҳои нутқ: *и.* (*исм*), *с.* (*сифат*), *ф.* (*феъл*), *з.* (*зарф*) ва ғ. ва нишондиҳандаҳои хусусиятҳои лексикӣ ва грамматикӣ ҳиссаҳои нутқ: *од.* *шак.* *т.* (одатан дар шакли танҳо); *шум.* *т.* (шумораи танҳо), *ф.* *гуз.* (феъли гузаранда), *ф.* *мон.* (феъли монда) ва ғ. дохил мекунанд. Дар ФЗТ, ФТЗТ ва ФМЗТ ишораҳои грамматикӣ нишондиҳандаҳои ҳиссаҳои нутқ ба ҳукми анъана надаромадаанд. Дар ФТЗТ нишондиҳандаҳои хусусиятҳои лексикӣ ва грамматикӣ ҳиссаҳои нутқ, яъне тавзеҳоти грамматикӣ хеле

васеъ истифода шудаанд, вале на дар шакли ишораҳои кӯтоҳкардашуда, балки дар шакли пурра [ниг. баҳши **минатқои тавзеҳоти грамматикӣ**, с. 7].

а) *Ишораҳои услубӣ* – истифодабарии умумизабонии воҳидҳои забониро инъикос мекунанд. Ба ин гурӯҳ *ишораҳое*, ки ба навъҳои нутқи гуфтугӯӣ ишора мекунанд: *гуфт.* (гуфтугӯӣ); *даг.* (дағалона); *кӯд.* (кӯдакона) ва *ишораҳое*, ки ба навъҳои нутқи хаттӣ ишора мекунанд: *шоир.* (шоирона); *рас.* (расмӣ); *кит.* (китобатӣ) ва ғ. дохил мешаванд. Аз *ишораҳои услубӣ*, ки ба навъҳои нутқи гуфтугӯӣ ишора мекунанд дар ФТЗТ ва ФМЗТ фақат ишораи *гуфт.* (гуфтугӯӣ) истифода шудааст:

БЕОҚИБАТ *بیعاقبت* ...2. *гуфт.* дар аҳди худ ноустувор, дар дӯстӣ нопойдор.

БЕОФТОБ *بیآفتاب* *гуфт.* абрӣ, ҳавои камбари хира [7, ҷ.1 с. 183].

Аз қай услубӣ, ки ба навъҳои нутқи хаттӣ ишора мекунанд дар ФТЗТ фақат ишораи *кит.* (китобатӣ) истифода шудааст.

БЕРАД *بیرد* *кит.* 1. раднашаванда. 2. *маҷ.* нағз, неку.

БЕРАҲМАТ *بیرحمت* *кит. ниг. бераҳм* [7, ҷ.1, с. 185].

Як гурӯҳи ишораҳои услубӣ, ишораҳои табақабандӣ мебошанд, ки мансубияти воҳидҳои лексикиро ба сатҳҳои мухталифи нутқи адабӣ инъикос мекунанд: *гуфт.* (гуфтугӯӣ), *даг.* (дағалона), *жар.* (жаргонӣ), *амер.* (америкой) *кит.* (китобатӣ), *шоир.* (шоирона), *ғайр.* (ғайри муқаррарӣ), *ней.* (нейтралӣ), *сл.* (сленг), *ом.* (оммавӣ), *муқ.* (муқаррарӣ) ва ғ.

Дар ФТЗТ ва ФМЗТ аз ин зергурӯҳ фақат ишораҳои *гуфт.* (гуфтугӯӣ) ва *кит.* (китобатӣ) ба назар мерасад.

Гурӯҳи дигари ишораҳои услубӣ, ишораҳои хронологӣ мебошанд, аз қабиле *нео.* (неологизм), *нав.* (навсохт), *шур.* (шӯравӣ), *қҳн.* (кухнашуда), *қад.* (қадимӣ), *таъ.* (таърихӣ) ва ғ. Дар ФТЗТ ва ФМЗТ ишораҳои *қҳн.* (кухнашуда), *таъ.* (таърихӣ) ва *нав.* (навсохт) истифода шудаанд:

БЕХДОШТ *بهداشت* *нав.* соҳаи илми тиб, ки ҳифз ва бехатарии тандурустии одамро дар алоқамандӣ бо муҳити беруна омӯхта, барои пешгирӣ аз касалиҳо ва нигоҳдории тандурустӣ чораҳо меандешад, гигиена. [7, ҷ.1, с. 195].

БОБОЁНА *بابایانه* *таър.* ҳаққе ки бобо – роҳбари пешаварон барои миёнаравӣ дар байни соҳибкорон ва ҳунармандон аз ҳар ду тараф мегирифт. [7, ҷ.1, с. 211].

КАРТОТЕКА *کرتاتکه* *қӯҳ. ниг. баргадон*; маҷмӯи варақа– карточкаҳои ба тартиби алифбо чидашуда; **картотекаи китобхона** баргадони китобҳо, феҳристи китобҳо дар варақаҳо [7, ҷ.1, с. 598].

Як зергурӯҳи ишораҳои услубӣ бо номи ишораҳои *ахлоқӣ– услубӣ* ё *эҳсосотӣ– таъсирнок* маълум ҳастанд. Мисли: *таҳқ.* (таҳкиромез), *ҳақ.* (ҳақоратомез), *там.* (тамасхуромез), *мас.* (масҳараомез), *навоз.* (навозишкорона), *маз.* (мазамматомез), *густ.* (густохона), *мут.* (мутантан), *кин.* (кинояомез, киноявӣ), *шӯҳ.* (шӯҳиомез), *ман.* (маънии манфӣ), *дур.* (дурушт), *безҳ.* (безҳтиётна), *даг.* (дағал). Аксарияти ин ишораҳо дар луғатнигории тафсирии англисӣ ва русӣ, дузабонаи русӣ– тоҷикӣ ва тоҷикӣ русӣ, англисӣ– тоҷикӣ истифода шудаанд. Дар ФТЗТ ва ФМЗТ бошад фақат ишораҳои *таҳқ.* (таҳкиромез), *маҷ.* (*маҷозӣ*) ва *кин.* (кинояомез) истифода шудааст:

БУҒӢ II *بوغی* : **буғӣ кардан** а) бо даст ё ресмон гулӯи чондорро фишор дода, роҳи нафаси ўро банд кардан (*барои куштан*), хафа карда куштан;

нафасгардон кардан; б) кин. аз танг кардан, фишор овардан; **танқидро бугӣ кардан** кин. фишор овардан ба танқид; роҳ надодан ба танқид. [7, ҷ.1, с. 241].

ГАНДАХИШТАК گنده خشتك таҳқ. одами бадрафтор, айёш, занбоз, занакбоз [2008, с. 298].

ГАРДАНКАНДА گردن کنده таҳқ. калимаи дашином ба маънои мурдан бех, нобакор, разил, бадкирдор; гарданшикаста [7, ҷ.1, с. 307].

Хуб мешуд, агар ишораҳои услубӣ бо номи ишораҳои ахлоқӣ– услубӣ ё эҳсосотӣ– таъсирнок ва умуман ҳамаи ишораҳои услубӣ дар нашрияҳои ояндаи ФТЗТ, ФМЗТ ва ФЗТ мушаххас ва бештар истифода мешуданд, зеро хонандагон аз он огоҳ мешуданд, ки дар кадом мавридҳо маҳз кадом вожаҳо истифода бурдаанд.

Як гурӯҳи дигари ишораҳои лексикографӣ бо номи ишораҳои сотсиолингвистӣ маълум ҳастанд, ки хусусияти дар минтакаи муайян истифода шудан, аз тарафи гурӯҳи иҷтимоӣ–синфӣ ва ё аз тарафи гурӯҳҳои иҷтимоӣ– касбӣ ва ё иҷтимоӣ– демографӣ истифода шудани ин вожаҳо барои хонандагон мушаххас месозанд. Ба ин гурӯҳ ишораҳои *бахр.* (бахрнавардӣ), *богп.* (боғпарварӣ), *боф.* (бофандагӣ), *дӯз.* (дӯзандагӣ), *омӯз.* (омӯзгорӣ), *чорв.* (чорводорӣ) ва ғ. дохил мешаванд, ки дар ФТЗТ ва ФМЗТ истифода шудаанд. Масалан:

МОШУРА/МОШҶРА مشوره 1. найчаи миёнхолоӣ, лӯлача. 2. *боф.* найчае, ки ба даруни моку мегузоранд [7, ҷ.1, с. 820].

КАМЗҶЛЧА کم زولچه 1. камзӯли беостини кӯтоҳ (*бештар занона*). 2. *дӯз.* қисми аз сина болои пирохани занон, ки алоҳида дӯхта мечаспонанд, куртача [7, ҷ.1 с. 587].

ЗОТПАРВАРӢ ذاتپوروي *чорв.* мачмӯи чорабиниҳои чорводорӣ, ки барои бехтар кардани сифатҳои ирсии ҳайвонот ва баланд бардоштани хусусиятҳои зотию махсулнокии онҳо нигаронида шудааст [7, ҷ.1, с. 527].

АБРБАНДӢ ابربندی *боф.* ҷо-ҷо бастан ва ранг кардани маштут, ки пас аз бофтан дар матоъ нақшҳои абрмонанд пайдо мешаванд.

Танакори бекасабу атлас низ дар ҳамин ҷо абрбандӣ ва рангубор карда мешавад. *Баҳорӣ* [6, с. 66].

Ишораҳои лексикографии сотсиолингвистӣ, ки хусусияти дар минтакаи муайян истифода шудани сарвожаро нишон медиҳанд, асосон нисбати забонҳое, истифода мешаванд, ки дар минтакаи муайян маъно ё паҳлӯҳои муайяни маъноии хешро доранд. Масалан, забони англисӣ дар Британияи Кабир ва ИМА ё Австралия, забони фаронсавӣ дар Фаронса ва дар музофоти Квибеки Канада, забони арабӣ дар кишварҳои мухталифи арабизабон ва ғ.

Дар луғатнигорӣ ишораҳои мушаххасе бо номи ишораҳои иқтибосӣ низ ҳастанд, ки ба манбаи иқтибос аз ин ё он забон ишора мекунанд (*анг.* derivational code, *рус.* дериватологическая помета). Ин ишораҳо қариб дар ҳамаи фарҳангҳо васеъ истифода шудаанд ва аз ҷумла дар ФТЗТ ва ФМЗТ ишораҳои иқтибосии – *а.* (арабӣ), *англ.* (англисӣ), *ибр.* (ибрӣ), *исп.* (испанӣ), *ит.* (италиявӣ), *муғ.* (муғулӣ), *лот.* (лотинӣ), *мал.* (малайзӣ), *порт.* (португалӣ), *р.* (русӣ), *санс.* (санскрит), *т.* (туркӣ), *т.– м.* (туркию муғулӣ), *фр.* (фаронсавӣ), *фин.* (финландӣ), *хит.* (хитойӣ), *ҳ.* (ҳиндӣ), *ҳол.* (ҳоландӣ), *ч.* (чехӣ), *ю.* (юнонӣ), *я.* (яхудӣ), *яп.* (японӣ) истифода шудаанд, ки дар сарфа кардани ҷой дар мақолаи луғат саҳмгузор мебошанд.

Масалан:

ГЕЙЗЕР *исп.* *گیزیر* чашмаи вулкони оби гарм, ки вақт ба вақт обаш ҷавора зада мебарояд. [7, ҷ.1, с. 316].

ЁҒӢ *т.– м.* *ياغی* ба ҳукумати қонунӣ исёнқарда, сарқаш, исёнгар, нофармон. [7, ҷ.1, с. 489].

ЖАКЕТ *фр.* *ژکیت* 1. як навъ камзӯли тугмаҳояш яктарафаи мардона. 2. либоси кӯтоҳи рӯпӯши занона (*одатан камартанг*) [7, ҷ.1, с. 495].

АБРОР *а.* *ابرار* ҷ. **бир(р)**; 1. порсоён, тақводорон, парҳезкорон, бузургон. 2. некӯкорон, эҳсонкорон, хайрхоҳон.

Эй одати ту хубтар аз сурати мардум,

Эй хотири ту поктар аз тоати аброр. *Фарруҳӣ*

Дар луғатнигории муосир ҳамчунин ишораҳои мушаххас ё истилоҳӣ (*рус.* специальная помета, *анг.* terminological code) хеле васеъ истифода мешаванд, ки онҳо мансубияти ин ё он воҳиди забониро ба ин ё он соҳаи илм мушаххас месозанд. Дар ФТЗТ ва ФМЗТ ишораҳои истилоҳӣ, мисли – *адш.* (адабиётшиносӣ), *анат.* (анатомия), *барқ.* (барқӣ), *биол.* (биологӣ), *бот.* (ботаникӣ), *варз.* (варзишӣ), *икт.* (иктисодӣ), *хим.* (химиявӣ), *физ.* (физикӣ) ва ғайра хеле васеъ истифода шудаанд.

Масалан:

ИСТИОРА *а.* *استعاره* 1. *кит.* ба орият хостани чизе, амонат гирифтани чизе. 2. *адш.* қор фармудани калима дар ғайри маънии аслии ҳадаш барои зебӣ ва пуртаъсир шудани суҳан [7, ҷ.1, с. 562].

КАПИЛЛЯР *лот.* *капилляр* 1. найи сӯроҳтанг. 2. *биол.* раги бориқтарини мағзи бофтаҳои одаму ҳайвонот, мӯйраг [7, ҷ.1, с. 594].

КАРАМ *II* *крм* *бот.* сабзавоти хӯрокии намуди машхураш лӯнда, ки аз барғҳои паҳни ба ҳам печида иборат аст ва **каллақарам**, **гулкарам**, **барғқарам**, **қарамшалғам**... аз намудҳои он аст [7, ҷ.1, с. 595].

АБСОРБСИЯ *лот.* *абсорбсије* *хим., физ.* ҷаббидан, ба худ кашида гирифтани ҷаббиш, фурубарӣ: **абсорбсиияи газ**, **абсорбсиияи овоз**, **абсорбсиияи равшанӣ**.

Ба унвони ҳулоса метавон таъкид кард, ки дар фарҳангҳои тафсирии забони адабии муосири тоҷик аз роҳҳои гуногуни шарҳи маъноӣ вожа (семантизация) аз ҷумла: шарҳи маъно бо синоним; шарҳи маъно бо гурӯҳи синонимҳо; тафсири васеъи лингвистӣ; тафсири филологӣ-энциклопедӣ; тасвирии маъно; тафсир бо кумаки иқтибосҳо; шарҳи муштарак ва ҳавола ба мақолаи диғари луғат васеъ истифода бурда шудааст.

Пайнавишт:

1. Айни С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / Кулӣёт. Ҷ. 12. – Душанбе, 1976. – 563 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексикографическая концепция нового англо–русского словаря // Новый большой англо–русский словарь: в 3 т. / под общ. рук. Ю.Д. Апресян, Э.М. Медниковой, А.В. Петровой. – М., 2001. Т. 1. С. 6–17.
3. Гак В.Г. Лексикография // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 258–259.
4. Гак В.Г. Словарь // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 462–464.
5. Мамаднazarov A. Фарҳанги англисӣ– тоҷикӣ. – Наири тақмилишудаи сеюм. – Душанбе: ЭР– граф. 2017. – 1015 с.
6. Назарзода С., Каримов С., Файзиев С. Фарҳанги муқаммалӣ забони тоҷикӣ (ФМЗТ).

- Ҷ. 1: ҳарфи А. – Душанбе: Шарҳи озод, 2011. – 832 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ФТЗТ). Иборат аз 2 ҷ). Зери таҳрири С.Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон. – Душанбе, 2010. – 784 с.
 8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (ФЗТ): / Иборат аз 2 ҷ., дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров В.А. Капранов Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. Ҷ. 1. – 952 с; Ҷ. 2. – 948 с.
 9. Bateni, Mohammed– Reza. *Recent Advances in Persian Lexicography // Aspects of Iranian Linguistics*. Eds. by S. Karimi et al., Cambridge School Publishing. – 2008. pp. 3–18.
 10. Bejoint, H. *Modern Lexicography: An Introduction*. Oxford University Press, 2000. – 276 pp.
 11. Blochman H. *Contributions to the Persian Lexicography*, JARSB, vol., 37/1, 1868, pp. 1–72.
 12. *Concise Oxford Russian Dictionary*. Oxford University Press, 1998, – 1007 pp.
 13. Harman R.R.K., G. James. *Dictionary of lexicography*. – London and New York, 1998. – 176 pp.
 14. Hornby, A.S. *Oxford Advanced Learner’s Dictionary. Seventh Edition*. Oxford University Press, New York, 2008. – 1780 pp.
 15. Hubert J.B. *Dictionaries British and American*. London. 1955.
 16. Landau S.I. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. 2– nd edition. Cambridge University Press. 2001. – 477 pp.
 17. Mamatov J., Harrell S.J., Kehoe K., Khodjibaev K. *Tajik– English Dictionary*. Dunwoody Press, 2005, – 741 pp.
 18. Olson, R.B., Olson, R.A. *Standard Tajik– English Dictionary*. Star Publications, 2000. – 615 pp.
 19. *The Aryanpur Progressive English– Persian Dictionary*. In Six Volumes, Comprehensive. – Tehran, 1998. – 5913 pp.

Reference Literature:

1. Aini, S. *Semi-Explanatory Dictionary for the Tajik Literary Language // Compositions*, - V. 12. - Dushanbe, 1976. - 563 pp.
2. Apresyan Yu.D. *Lexicographical Conception of a New English-Russian Dictionary // The New Big English-Russian Dictionary: in 3 volumes // under the general editorship of Yu.D. Apresyan, E.M. Mednikova, A.V. Petrova*. - M., 2001. -V. 1. - pp. 6–17.
3. Gak V.G. *Lexicography // Linguistic Encyclopedic Dictionary*. - M.: Soviet Encyclopedia, 1990. - pp. 258 - 259.
4. Gak V.G. *Dictionary // Linguistic Encyclopedic Dictionary*. - M.: Soviet Encyclopedia, 1990. - pp. 462 - 464.
5. *Mamadnazarov. A. English-Tajik Dictionary. The third perfect edition*. - Dushanbe: ER-Graph, 2017. - 1015 pp.
6. Nazarzoda S., Karimov S., Fayziev S. *Complete Dictionary of the Tajik Language*. -V. 1. Letter A. - Dushanbe: Freedom of the Orient, 2011. - 832 pp.
7. *Explanatory Dictionary of the Tajik Language*. In 2 volumes. Under the editorship of S. Nazarzoda, A. Sanginov, S. Karimova, M.Kh. Sul-ton. - Dushanbe, 2010. - 784 pp.
8. *Tajik Language Dictionary / In 2 volumes*. Under the editorship of M.Sh. Shukurova, V.A. Kapranova, R. Koshima, N.A. Masumi. - M.: Soviet Encyclopedia, 1969. -V. 1. - 952 pp.; -V. 2. - 948 pp.
9. Bateni, Mohammed-Reza. *Recent Advances in Persian Lexicography // Aspects of Iranian Linguistics*. Eds. by S. Karimi et al., Cambridge School Publishing. - 2008. pp. 3-18.
10. Bejoint, H. *Modern Lexicography: An Introduction*. Oxford University Press, 2000. -- 276 pp.
11. Blochman H. *Contributions to the Persian Lexicography*, JARSB, vol. 37/1, 1868, pp. 1–72.

12. *Concise Oxford Russian Dictionary. Oxford University Press, 1998, - 1007 pp.*
13. *Harman R. R. K., G. James. Dictionary of Lexicography. - London and New York, 1998 .-- 176 pp.*
14. *Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Seventh edition. Oxford University Press, New York, 2008 .-- 1780 pp.*
15. *Hubert J.B. Dictionaries British and American. London. 1955.*
16. *Landau S.I. Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography. 2nd edition. Cambridge University Press. 2001. - 477 pp.*
17. *Mamatov J., Harrell S.J., Kehoe K., Khodjibaev K. Tajik– English Dictionary. Dunwoody Press, 2005, - 741 pp.*
18. *Olson, R.B., Olson, R.A. Standard Tajik– English Dictionary. Star Publications, 2000 .-- 615 pp.*
19. *The Aryanpur Progressive English– Persian Dictionary. In six Volumes, Comprehensive. - Tehran, 1998. - 5913 pp.*